

Бојан М. ПОПОВИЋ

Народни музеј у Београду

Срђан Д. КАТИЋ

Историјски институт, Београд

ДВЕ БРОНЗАНЕ ПЛОЧИЦЕ ИЗ ХИЛАНДАРА И СКАДРА

Апстракт: Две сличне бронзане плакете – плочице, одливане у истом калупу, са местом налаза у Хиландару и Скадру, откривају оригиналну и необичну представу Константина и Јелене који придржавају Часни крст, уклопљених у ширу слику кивориона – приказа неба над владарем, орлова који га придржавају, маскерона на сециштима и на врху. Плочице краси и необична скица Хиподрома, која се састоји од две очуване његове трајне одлике, Дракона – змијског стуба и египатског обелиска Тутмеса III, дарова које су на Хиподром поставили цареви Константин и Теодосије. Представа Хиподрома, кивориона, а нарочито инсигнија говорила би у прилог њиховог настанка у XII веку.

Кључне речи: Византија, XII век, бронзане плочице, иконографија, Свети Константин и Јелена, Хиландар, Скадар, Цариградски хиподром

Постоје два готово истоветна предмета, изливена у истом калупу, од којих се један чува у Хиландару, а други у Скадру. Предмет из Хиландара, инв. бр. 168, има наредне димензије: дебљина 3,8 mm / 4,7 mm / 5,5 mm / 5,8 mm, дужина 153 mm, ширина 118 mm (сл. 1 а, б). У Историјском музеју у Скадру налази се културно добро заведено под инв. бр. 14818, тежине 857 грама, следећих димензија: дебљина 7 mm, дужина 150 mm, ширина 116 mm (сл. 2 а, б).¹ Задња страна оба предмета је равна.

Усправно правоугаоно поље подељено је на горњу, готово квадратну површину, у којој су фигуралне представе, и доњи део, у коме се налази текст. Две

¹ У Историјском музеју у Скадру (Museu Historik Shkodër), у сусрет су нам изашли кустоси Фатмир Јука и Едвард Гришај, на чему најлепше захваљујемо. У Хиландару је велику помоћ пружио председник Срп-

особе у владарској одежди држе крст. Поред њих су два различита објекта, а на крајевима и изнад њих су тордирани стубови који на местима капитета имају маскероне, као и на укрштању двоводне конструкције изнад глава владара. На левој и десној страни горњег дела плочице, са обе стране конструкције је представа једне птице.

Сл. 1а Плочица из Хиландара (инв. бр. 168), лице

Сл. 1б Плочица из Хиландара (инв. бр. 168), налицје

Fig. 1a Chilandar plaque (Inv. No. 168), front

Fig. 1b Chilandar plaque (Inv. No. 168), back

Обе владарске особе су у дугим одежама дугих рукава. Са усправне осе хаљина полази косо, на обе стране, одозго наниже низ цртица које треба да означе наборе. Представе владара на плочицама су готово једнаке. Владарска особа приказана на десној страни је мало виша од оне на левој страни. Фигура на левој страни има бујну косу која пада до браде, а можда је и фигура на десној страни имала на сличан начин уређене власи, што се на самој плочици, услед једноставности израде, не разазнаје. Постоји могућност да су, сасвим сумарно, у руци којом не држе велики крст приказане акакије. На сасвим стилизованим представама нема ни трага индивидуализације ликова, као ни одређења пола.

ске православне црквене општине храма Св. Великомученика Георгија, у Будимпешти Милан П. Кићевац, стари сарадник Народног музеја, као и ризничар отац Јосиф, ради чега им упућујемо топлу захвалност. Бронзана плочица из Хиландара публикована је у каталогу изложбе (Миловановић 2008: 380, бр. 262). Аутор сматра да је реч о вотивној плочици на којој су представе Константина и Јелене. Бронзана плочица из Скадра је непубликована, први пут је на њу скренула пажњу изложба Народног музеја Хришћанска духовна и културна баштина на обалама Скадарског језера и Дрима. Путопис у фотодурама, отворена 17. децембра 2013. године.

Сл. 2а Плочница из Историјског музеја у Скадру (инв. бр. 14818), лице

Fig. 2a Plaque in the Historical Museum, Scutari (Inv. No. 14818), front

Сл. 2б Плочница из Историјског музеја у Скадру (инв. бр. 14818), наличје

Fig. 2b Plaque in the Historical Museum, Scutari (Inv. No. 14818) back

Представа владарских особа које држе крст најчешће јесте приказ Св. Константина и Јелене. Поставља се питање да ли њихово пређашње препознавање у личностима Константина и Јелене остаје или се може довести у сумњу и одредити неки други владарски пар.

Постоје две, сличне врсте високих, једнаких круна цара и царице. Први облик је цилиндричан или се једва приметно шири навише, док код другог, у ширењу навише настају закривљене конкавне ивице или је површина сачињена од једне или више равни, па стога круне могу бити и вишестране. Пет цртица којима је владарима са плакета моделована површина круна не морају одговарати петостраности, већ спадају у уобичајени манир обликовања површина. Бочни крајеви формирају шпицеве, а од бочних завршетака ивица, круна се на средишту завршава у шиљак. Таква је круна на плочицама из Хиландара и Скадра.

Круне више од прстена, тј. дворедог низа бисера, јављају се од XI века. На примере истих, високих и отворених круна наилазимо често на представама Константина и Јелене, попут оних из Светог Луке у Фокиди, из Костура, из црква Св. Бесребрника, са северног зида припрате, из друге половине X или прве половине XI века, и из Св. Стефана, из XI или XII века (сл. 3), као и на познијим представама из Жиче (сл. 4) и Милешеве (сл. 5) (Πελεκανίδης 1953: 29, f. 98/2; Parani 2003: 39–41, fig. 26; Malmquist 1979: 30; Popović 2011: 228–229).

Најпотпуније, свим чиниоцима представа Константина и Јелене из Светог Стефана у Костуру одговарају прикази владара на плакетама из Хиландара и

Скадра. Поред тога што су високе, круне се шире навише, а код горње ивице странице се успињу ка средишту, које је шпицастог облика. Владари Сицилије носе круну сличног основног облика. Понекад се и после XII века приказује овај тип круне. Међутим, сем примера из XIII века, попут оних у Жичи или Милешеву, ова врста круне добија донекле фантастичан облик, а Константин и Јелена се ретко приказују са истим инсигнијама.

Сл. 3 Свети Константин и Јелена, Костур, црква Св. Стефана, XI или XII век (снимак из колекције Странски)

Fig. 3 Saint Constantine and Saint Helen, Kastoria, Church of St. Stephen, 11th or 12th c. (photo from the Stranski collection)

Сл. 4 Свети Константин и Јелена, Жича, трећа деценија XIII века, источни зид параклиса на спрату звоника (снимак: Милан Рађујко)

Fig. 4 Saint Constantine and Saint Helen, Žiça, 1220s, eastern wall of the chapel on the first floor of the bell tower (photo by Milan Radujko)

Паралеле самом облику круне могу се наћи и у познијем сликарству, мада се готово увек уводе нове регалије, укључујући и куполасту круну (Spatharakis 1976: 209–210).

Куполаста круна се појављује са Комнинима, од текстуалног описа круне Алексија, преко представа куполасте круне Јована и Манојла Комнина. После, иначе ретких, представа Јована и Манојла Комнина у сликарству, немамо слика владара све до портрета Михаила Палеолога. Владари суседних земаља се приказују са различитим венцима. На Сицилији се, поред регалија које одговарају византијским царским, представља висока отворена, а не куполаста, затворена круна. С друге стране, од XIII века се владари Србије и Бугарске представљају са куполастим крунама (Parani 2003: 11–41, 313–324).

Сл. 5 Свети Константин и Јелена, Милешева, око 1223. године, јужни зид припрате (копија и реконструкција фреске: Милош Јовановић)

Fig. 5 Saint Constantine and Saint Helen, Mileševa, c. 1223, southern wall of the narthex (fresco copied and reconstructed by Miloš Jovanović)

Високе отворене круне владара и владарки у XI и XII веку представљају развитак, надградњу круне типа обруча, која је добила још једну висину траке. Код владара, круна је на средишту горње ивице украшена тролатичним орнаментом, орфаносом, док је код владарке, дуж горње ивице низ зубаца или бисера. Први пример прати се на крунама Константина Мономаха (1042–1055) и Зоје и Теодоре у Светој Софији, у рукопису са Синаја, као и на владарским представама на самој круни Константина Мономаха (Parani 2003: 316–316). Када је уведена куполна круна као владарска, царска византијска круна, отворена круна, нижег значења од царске, употребљавана је као „женска“ или као оглавље престолонаследника. Она је развијена од високих капа, попут прополоме (проπόλωμα), која се помиње у *Књизи о церемонијама* као женска капа, али и као оглавље сацара у тријумфу (Constantin VII Porphyrogénète 1940: 17, 21; Constantin VII Porphyrogenitus 1829: 500). У време Комнина, царичина је круна називана тимпанион (τιμπάνιον) (Радојчић 1971: 73). Висока колико и потоња куполна круна или више, ширила се нагоре, равно или обрнутом логиком у поређењу са куполастом круном. Између женских и мушких круна овог типа разлике су биле у украсу горњег дела. Код владара, круна је на средишту горње ивице била украшена тролатичним орнаментом, орфаносом, док је код владарке, дуж горње ивице био низ зубаца или бисера.

Напокон, што се изгледа тиче, треба рећи неколико речи о висини фигура, као и о начину обликовања њихове косе. Истоветна висина фигура означава најчешћи приступ представљању светитеља. Разлика у висини, која се понекада примећује, означава разлику у хијерархији. Константин и Јелена се готово

редовно приказују истоветно високи, услед жеље да се нагласи и њихова једнака важност (Spatharakis 1976: 105). На плочицама је десна фигура незнатно виша, што се не би могло узети као сигуран знак да је важнија.

Што се косе тиче, познато је да женама коса углавном није приказивана. Насупрот томе, цара Константина краси густа коса још од раних примера (Cormack and Hawkins 1977: 230), а од XIII века нарочито, као што је случај у *Призренском јеванђељу*, Милешеви, у Пећи на слоју сликарства из око 1300. године. До краја средњег века ова одлика је још наглашенија, попут примера у Грачаници, Доњој Каменици, Дечанима (Ђоровић-Љубинковић 1969: 191–202, Т. XIV, сл. 36; Радојчић 1971: 20, Т. XXXV; Ђурић 1989: 91, 98, 177, Т. 14; Суботић 1998: 109–127; Тодић и Чанак-Медић 2005: 427, 429, 487–488, fig. 405). Бујност косе Св. Константина се, као иконографска особеност, пружа кроз турски период, све до нестајања основа средњовековне слике. Владарска фигура представљена на левој страни плочице може да буде царица Јелена, откривене косе или је преко косе драпирана мрежица или марама. Могуће је да је реч и о перици, лажној коси (Emmanuel 1994: 119–120). У XIV и XV столећу, коса постаје делимично видљива (Роровић: 2011, 228).

На примерима у живопису, Константин је готово увек лево од крста, на важнијем месту, док је посматрачу десно царица Јелена. Ретки су примери обрнутог распореда, попут Светог Стефана у Костуру, Сопоћана, Псаче (сл. 6), Марковог манастира (сл. 7) (Πελεκανίδης 1953: 29, f. 98/2; Ђурић 1991: 133–134; Ђорђевић 1994: 172–175; Грозданов 1980: 92). Осим што уз владаре није изведен натпис, нису приказани ни нимбови. Док недостатак натписа уз владаре надокнађује трореди натпис у доњем делу плочице, изостанак нимбова може се сматрати грешком. Владари из византијског културног круга понекад су на портретима без нимба, мада то не важи за најсвечаније портете, попут оних на којима је представљана небеска инвеститура. Сем тога, да је уз актуелног владара био приказан „тринаести апостол“ Константин, свакако би био „крунисан“ ауреолом.

Сл. 6 Свети Константин и Јелена, Псача, 1365–1371. година, јужни зид припрате (снимак: Зоран Јовановић)

Fig. 6 Saint Constantine and Saint Helen, Psača, 1365–1371, southern wall of the narthex (photo by Zoran Jovanović)

Сл. 7 Свети Константин и Јелена, цар Урош V и краљ Вукашин, Марков манастир, 1376/7. година, северна страна западног зида (снимак: Зоран Јовановић)

Fig. 7 Saint Constantine and Saint Helen, Emperor Uroš and King Vukašin, Marko's Monastery, 1376/7, northern side of the western wall (photo by Zoran Jovanović)

Иконографски, другу представу две владарске особе које придржавају велики крст једино познајемо из нумизматике. Цар Алексије III Комнин Анђео и цар Константин се на новцу редовно приказују заједно, како придржавају Часни крст (Hendy 1999: 167; Радић и Иванишевић 2006: 208–209). Постоје примери да су једнако одевени, а понекад Алексије носи хламиду, а Константин сакас. Алексије се представља на левој, а Константин на десној страни реверса. Њихове круне су у облику ниског венца са препендулијама (Grabar 1971: 111, п. 6, 273). Иконографски узорци могу се наћи на хиперперама кованим за време царевања Јована II Комнина, на којима цар Јован и Свети Ђорђе заједно држе крст (Grierson 1999: 11). Ана Комнина је за свог оца Алексија I, оснивача династије, сматрала да се може поредити са царем Константином (Anne Comnène: том III, 8, 181).

Да су ова два цара приказана на плочицама сведочила би чињеница да се једна од њих налази у ризници манастира Хиландара, који је био дариван од стране цара Алексија III Анђела. Цар Алексије III је био нарочито слављен владар у Србији. Као сват Стефана Немање, његова улога у екуменском представљању државе директно се прати од Студенице и Милешеве (Grabar 1971: 30, п. 6; Ђурић 1992а: 12–27, цртеж 2, 8, 10; Vojvodić 1995: 95, п. 120; Svetković 2002: 297–309), индиректно у Матеичу (Haustein 1985: 80–85; Ђурић 1992б: 67–85; Димитрова 2002: 214–217; Димитрова 2003: 181–191).

У време настанка *Књије о церемонијама*, прави значај плакета и диптиха као инсигнија био је другог значења него у претходном периоду. Наиме, раније су то били укази о постављењу на част. Њима се чинила инвеститура дворјана. Као и било који предмет дариван од цара, они постају инсигнија која у скраћеном виду представља титулу. Плакете од слоноваче и повеље биле су важне инсигније дворјана. Неки дворјани су их добијали уз делове одеће, други су добијали само делове одеће, а трећи само њих (Grabar 1971: 89; Constantin VII Porphyrogenitus 1829: 708).

За разлику од плакета које су биле инсигније дариване при постављању на службу, из истих извора сазнајемо, миморгед, да је цар свим дворјанима на Цвети даривао крстове, магистрима и препозитима велике, а осталима мале (Constantin VII Porphyrogénète 1940: 158). Плакете као што су наши примерци такође су могле бити дароване од стране царева, мада делује да је њихова основна намена била да буду иконе, могуће ходочаснички сувенири.

Најјачи аргумент против препознавања савремених владарских личности у ликовима с плакета јесу инсигније. Тешко је замислити да Алексије III крајем XII века не би био представљен са круном уведеном у време Комнина – куполастом стемом. И поред тога што су владари Сицилије Рожер II (1101–1154) и Виљем (1166–1189) у истом периоду, осим регалија које одговарају византијским царским, носили високе отворене круне (Grabar 1971: Т. XXVI, 1), тешко је замислити да би се византијски цар лишио једном усвојеног и „освојеног“ новог вида врховне инсигније.

Владари су на плочицама представљени како између себе, у истој висини, држе крст висок попут њих. Тело крста је тордирано, што је манир који уметник примењује на свим површинама. Подно крста је кратки тространи постамент, као и други симболи на плочицама. Кракови крста се шире у кружне завршетке. Држећи крст, владари истичу милост неба и представљају се попут његових репрезентата (Belting 1998: 139).

Око и изнад владара налази се структура начињена од два тордирана стуба, као и крова на две воде. На местима на којима су капители, као и на сучељавању две воде, представљени су маскерони. Конструкција означава киворион (τό κιβώριον), *ciborium*, табернакл, небо над престолом, које је називано и камелавкион (Максимовић 1961: 30–32; Piltz 1977: 19, 28; Constantin VII Porphyrogénète 1935: I–3). Над капителима су изведени орлови (Grabar 1971: Т. 5). Орлове, као и централни маскерон, уочава и Миловановић. (Миловановић 2008: 380, бр. 262). Орлови у диптисима придржавају киворион, који престолој дворани дарује космичку димензију (Flavius Cresconius Corippus 1976: IV, 188 [191f III]).

Подражавање плоча изведених у слоновачи, често царских диптиха, на плочицама је очигледно према многим детаљима. Тордирани стубови, орлови, киворион – камелавкион (Piltz 1976: 60), владари у центру сцене су слика небеске и царске власти, реализоване од раног византијског периода. Примере налазимо на *Дийџиху царице Аријадне*, који се чува у Бечу, где је изведен киворион са орловима и стубовима украшеним канелурама; затим на кивориону тордираних стубова на вотивној плочи од слоноваче, на којој је представљено крунисање Отона II и Теофане, из X века; на *Бојородици са Христјом*, из друге половине X века, од слоноваче, где се јављају маскерони наместо капитела (Cormack and Vassilaki 2008: 82, 127, fig. 70, Т. 24, 128, Т. 71; Delbrück 1929). Маскерони на капителима могу имати украсно значење, као и симболично, од представа бираних царева до персонификација стихија (Ђорђевић 1980: 117–123; Ђурић 1989: 22–29).

У живопису се над владарима ретко приказује киворион. Најкомплексније представе сабора налазе се у Св. Димитрију у Пећи, где се са Првим и Дру-

гим васељенским сабором смењују „богомсабрани“ сабор Светога Симеона Немање и његовог унука светог краља Уроша II и сабор Светог Саве, првог архиепископа српског. Немања и Милутин заједно представљају идеју сапрестолништва. Купола над њима обавештава о посвећеном простору у коме се идеални ванвременски сабор одиграва (Радојчић 1997: 46–47; Тодић 2004–2005: 123–140).

Лево од владара представљеног на левој страни плочица налази се стуб који се завршава шиљком, купасто, у висини рамена владара. У његовом доњем делу је кратак троделни постамент, док су на површини изведени одређени облици, од којих су два при врху моделована попут стилизованих птица истакнутог репа, на левој, и наглашеног кљуна, на десној страни. Испод се налазе две овлаш представљене људске фигуре. Она на десној страни је виша и делује као да седи на престолу, док је фигура на левој страни нижа. Чини се да је лево приказан Тутмес III, у адорацији Амона Ра. На јасан начин је стилизована скица обелиска.

Једини сачуван египатски обелиск у Цариграду и данас стоји на месту које је за њега наменио Теодосије I 390. године. Некада је био виши од 30 m. Приликом транспорта се одвојила доња трећина обелиска, у дужини од 12 m, која је можда била постављена на трг Стратегион. Израђен је за време владавине фараона Тутмеса III у XV веку пре н.е. и налазио се у Карнаку. Пирамидални завршетак је некада био обложен електримом, легуром злата и сребра. На обелиску су текстови писани хијероглифима, у којима се велича фараон Тутмес III (1490–1436). На завршетку сваке стране обелиска налази се сцена с приказом фараона Тутмеса III, како клечећи приноси дар богу Амону Ра (Müller-Wiener 1977: 64–71, T. 49; Nabachi 1984: 116, 145–151, f. 33, 35, T. 39, 40).

Десно од владара представљеног на десној страни плочица налази се тордирани стуб. У подножју га краси кратак троделни подножац, док се у горњем делу, који је у висини рамена владара, распознају три оделита облика, од којих се онај у средини дели на још два. Чини се да се лако препознаје „змијски стуб“. Попут обелиска, и Дракон се налази на свом првобитном месту, на које је његово премештање наредио цар Константин Велики. Постоље трonoшца из Делфа било је најстарији грчки споменик у Цариграду. Подигли су га Грци како би овековечили победу грчког оружја над Персијанцима 479. године пре н.е. код Платеје. Уздигнут у висину, био је спреман да прими божанство, Аполона. Испод трonoшца је био златни врч. На таквом „гатарском трonoшцу“, положеном на под оракла у Делфима, седела је Питија и пророковала. Трonoжац је нестao давно пре премештања споменика у Цариград (Janin 1964: 184–194; Guberti-Basset 1991: 87–96; Madden 1992: 111–145; Bassett 2004: 212–232, No. 138 (обелиск), 219–222, No 141 (змијски стуб), 224–227, 231).

Хиподром је у Византији, нарочито од времена напуштања праксе подизања славолука, био централно место тријумфа (McCormick 1990: 5, 15, 25, 90, 165). После рестаурације под Палеолозима, коришћен је само за турнире – витешке игре, ретко и за трке коњаника (Kidonopoulos 1994: 198–199). Представе Хиподрома биле су уобичајене до XI века, када су забележене само у Св. Софији Кијевској (Высоцкий 1989: 113–162).

Хиподром ипак није заборављен. Како истиче Светозар Радојчић: „У Старом Нагоричину је цели фриз сцена из мука Св. Ђорђа стављен у јасно описану архитектуру спине“ (Радојчић 1975: 114–115). Слободан од иконографског обрасца који би наметао одређену сликану архитектуру, нагорички сликар је према свом знању могао да представи позориште које се помиње у *Жиџију Свеџиої Ђорђа*, а у складу са описима идеалних здања, и мартиријум Св. Ђорђа (Поповић 1995: 466). Такође, Хиподром је памћен на портуланима, својеврсним „ведутама“, на којима је остајало само најважније, оно што је чинило град (Barsanti 2001: 83–254, 179, f. 130r). На илустрацији Цариграда у олуји, из јула 1490. године, на Хиподрому се лако уочавају два обелиска, од којих се један зидани, такозвани Колос, представља у илустрацијама *Свеџске хронике* Хартмана Шредера (Mango 1997: X 17–20 [1–20]; Barsanti 2001: f. 26r, fig. 5, f. 267r, f. 130r). У сумирању изгледа града, на портуланима су представљани и други препознатљиви детаљи, попут Јустинијанове коњаничке статуе (Mango 1997: X 1–8 [1–16], XI 1–16). Зрачење и утицај ове скулптуре, која је и обнављана у време Андроника II, одражава се и на летимичним представама, попут оне на фресци у Грачаници, у сцени *Преноса мошџију Првомученика Стефана*. Реч је о илустрацији за 2. август (Тодић 1989: 106; Живковић 1989: II, северозападно кубе).

Статуа Константина и Јелене налазила се на Милиону (Janin: 1964, 60). Описи Хиподрома не набрајају међу статуама скулптуру цара Алексија III, као ни представе Константина и Јелене. Могућност их је ипак било не може се искључити јер поједини аутори наводе да су на Хиподрому биле и статуе других царева, који се не именују посебно (Grabar 1971: 38; Janin: 1964, 104, 184–194).

Натпис, изведен у три реда, нешто је боље очуван на скадарској плочици. Може да се чита слева надесно, на следећи начин:

G R I K N O R E A S L C

I M X S R E A G G E L W C

E S X X A I I Ђ L K O O G G

Душан Миловановић је описао предмет као вотивну плочицу (са Константином и Јеленом), Грчка, Халкидик, IX–X век. Према аутору, плоча је заоставштина из старог манастира Хиландариона. Аутор је понудио нешто другачије читање, сдесна налево:

X I S A E O I K I R G

O Ш I E Г Г A E R S X M I

Г Г O O K I П Ђ A X X S E

Нажалост, значење натписа нам није познато. Напомињемо да су слова сасвим јасна, да смо покушали да натпис обрнемо, као у огледалу, као и да смо пробали да слово R заменимо словом B, како бисмо добили бољу основу за читање. Такође, консултовали смо се и са колегама палеографима, који су, нажалост, могли само да поткрепе нашу бојазан и да посведоче да натпис не

може да се прочита. Поставља се питање и самог писма јер се, међу грчким, нека слова могу интерпретирати као латинска, чак и старословенска. Једна од могућности би била да је аутор самог дела на нетачан начин пренео натпис са неког другог предмета.

Представа Светих Константина и Јелене који придржавају Часни крст, под киворионом, на Хиподрому означеном египатским обелиском и змијским стубом – Драконом, јединствена је у византијској уметности. Од елемената који је сачињавају, приказ Хиподрома је недвосмислен, уједно и најтеже објашњив. Паралеле са конзуларним диптисима и плакетама, који су настајали у слоновачи до VI века, су далеке и условне. Налаз још једне плочице, осим хиландарске, у Историјском музеју Скадра, потврђује да су јефтин материјал и проста израда помогли умножавање, које је до данашњих дана из истог калупа дало два позната примерка.

ИЗВОРИ / SOURCES:

Anne Comnène, *Alexiade, règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081–1118)*, tom III, E. Lieb, ed. et trans., Paris: Les Belles Lettres, 1945, 8, 181.

Constantin VII Porphyrogenitus, *De Cerimoniis aulae byzantinae, Appendix ad librum primum*, Jakob Reiskii, ed., Bonnae: E. Weberi, 1829.

Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies I–II*, Albert Vogt, ed., Paris 1935, 1940.

Flavius Cresconius Corippus, *In Laudatem Iustini Augusti minoris*, Libri IV, Averil Cameron, ed. and transl., London, 1976, 188 [191f III].

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Barsanti, C. 2001

Constantinopoli e l'Еgeo nei primi decenni del XV secolo: La Testimonianza di Cristoforo Buondelmonti, *Rivista dell'Instituto nazionale d'archeologia e storia dell'arte* 56, III Serie, 24: 83–254.

Bassett, S. 2004

The Urban Image of Late Antique Constantinople, Cambridge: Cambridge University Press.

Belting, H. 1998

Image et culte. Une histoire de l'image avant l'epoque de l'art, Paris: Cerf.

Высоцкий, С. А. 1989

Свейские фрески Софийского собора в Киеве, Киев: Наукова думка.

Војводић, Д. 1995

Владарски портрети српских деспота, у: *Манасић Ресава. Историја и уметност*, ур. М. Пантић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 65–98.

Grabar, A. 1971

L'empereur dans l'art byzantin, London: Variorum reprints.

Grierson, Ph. 1999

Byzantine Coinage: Dumbarton Oaks, <http://www.doaks.org/> <приступљено: 05. 06. 2003>

Грозданов, Ц. 1980

Из иконографије Марковог манастира, *Зограф* 11: 83–93.

Guberti-Bassett, S. 1991

The Antiquities in the Hippodrome of Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers* 45: 87–96.

Delbrüeck, R. 1929

Die Consulardiptychen und verwandte Denkmäler, Studien zur Spätantiken Kunstgeschichte 2, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter.

Димитрова, Е. 2002

Манастир Маџејче, Скопје: Центар за културно и духовно наследство Каламус.

Димитрова, Е. 2003

Ктиторска композиција и ново датовање живописа у цркви Свете Богородице у Матеичу, *Зоџраф* 29 (2002–2003): 181–191.

Ђорђевић, И. М. 1980

Загонетни лик на капителима у Новој Павлици, у: *Рашка башићина* 2, ур. Р. Станић, Краљево: Завод за заштиту споменика културе; Београд: Београдски издавачко-графички завод, 117–123.

Ђорђевић, И. М. 1994

Зидно сликарство српске власћеле у доба Немањића, Београд: Просвета и Gic Role/Lars Trade.

Ђурић, В. Ј. 1990

Живопис са новим програмом, у: *Пећка џајријаршија*, ур. Р. Путниковић-Матић, Београд: Југословенска ревија, 190–192.

Ђурић, В. Ј. 1991

Сојоћани, Београд: Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство.

Ђурић, В. Ј. 1992а

Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви, *Зоџраф* 22: 12–27.

Ђурић, В. Ј. 1992б

Лоза српских владара у Студеници, у: *Зборник у част Војислава Ђурића*, ур. И. Тартаља, Београд: Филозофски факултет, Институт за књижевност и уметност и Просвета, 67–85.

Ђурић, С. 1989

Ateni and the Rivers of Paradise in Byzantine Art, *Зоџраф* 20: 22–29.

Emmanuel, M. 1994

Hairstyles and Headdresses of Empresses, Princesses and Ladies of the Aristocracy in Byzantium, *Del...on tAj CristianikAj ,ArcailogikAj `Etair...a* 17 (1993–1994): 113–120.

Живковић, Б. 1989

Грачаница, цртежи фресака, у: *Споменици српског сликарства средњег века 7*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Janin, R. 1964

Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique, Paris: Institut Français d'Études byzantines. Kidonopoulos, V. 1994

Kidonopoulos, V. 1994

Bauten in Konstantinopel 1204–1328. Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau und Neubau von Profan- und Sacralbauten, Wiesbaden: Harrassowitz.

Madden, F. Th. 1992

The Serpent Column of Delphi in Constantinople: placement, purposes and mutilations, *Byzantine and Modern Greek studies* 16: 111–145.

Максимовић, Ј. 1961

Кошорски цибориј из XIV века и камена њласџика суседних обласџи, ур. Г. Острогорски, Посебна издања САНУ CCCXLV, Одељење друштвених наука 38, Београд: Научно дело.

Malmquist, T. 1979

Byzantine 12th Century Frescoes in Kastoria. Agioi Anargiroi and Nikolaos tou Kasnitzi, Uppsala, Figura, Nova series 18: 30.

Mango, C. 1997

Studies on Constantinople, Columns of Justinian, Aldeshot: Variorum Ashgate Publishing Limited

Миловановић, Д. 2008

Ризнице манастира Хиландара, Студијска колекција I, бр. 262, Београд: Музеј примењених уметности.

Müller-Wiener, W. 1977

Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen: Deutsches Archäologisches Institut.

McCormick, M. 1990

Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West, Cambridge: Past and Present Publications.

Parani, M. G. 2003

Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th – 15th Centuries), The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400–1453, Vol 41., H. Kennedy, P. Magdalino, D. Abulafia, B. Arbel, M. Meyerson, L. J. Simon, eds., Leiden–Boston: Brill. Πελεκανίδης. 1953 Καστορία. Βιζάντινα τοιχογραφία, Θεσσαλονίκη: Μακεδονική βιβλιοθήκη.

Piltz, E. 1977

Kamelaukion et mitra, Insignes byzantins impériaux et ecclésiastiques, Figura, Nova series 15: 19–21.

Поповић, Б. 1995

Капела Пећпалових, у: Зидно сликарство Дечана. ур. В. Ј. Ђурић, Грађа и студије, књига 22, Београд: Српска академија наука и уметности, 451–470.

Роровић, В. 2011

Costume and Insignia of Church Founders and Rulers Depicted in Boyana, in: Боян-скаја црква междy изтока и Запада в искусствoјо на християнската Европа, В. Penkova ed., София: Национален исторически музей, Българска академия на науките, 215–237.

Поповић, Б. 2013

Христићанска духовна и културна башџина на обалама Скадарској језера и Дрима. Путопис у фотографијама, Београд: Народни музеј.

Радић, В. и Иванишевић, В. 2006

Византијски новац из Народној музеја у Београду, Београд: Народни музеј.

Радојчић, С. 1971

Милешева, Београд: Српска књижевна задруга и Просвета.

- Радојчић, С. 1975**
Од Дионисија до литургијске драме, у: *Узори и дела сѿарих срѿских уметѿника*, Београд: Српска књижевна задруга, 93–124.
- Радојчић, С. 1997**
Портрети срѿских владара у средњем веку, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Spatharakis, I. 1976**
The portrait in Byzantine illuminated manuscripts, Byzantina Neerlandica, fasciculus 6, Leiden: Brill.
- Суботић, Г. 1998**
Костурска сликарска школа, *Глас Срѿске академије наука и уметѿности* 384: 109–127.
- Тодић, Б. 1989**
Грачаница II, Београд: Просвета; Приштина: Јединство.
- Тодић, Б. 2004–2005**
Српске теме на фрескама у цркви Светог Димитрија у Пећи, *Зограф* 30: 123–140.
- Тодић, Б. и Чанак-Медић М. 2005**
Манастир Дечани, Београд: Музеј у Приштини, Mnemosyne, Српски православни манастир Високи Дечани.
- Ђоровић-Љубинковић, М. 1969**
Призренско четворојеванђеље. Ка проблему његовог датовања, *Сѿаринар* (н.с.) 19: 191–202, Т 1–14.
- Habachi, L. 1984**
The Obelisks of Egypt, Cairo: The American University in Cairo Press.
- Haustein, E. 1985**
Der Nemanjidenstammbaum, Studien zur mittelalterlichen serbischen Herrscherikonographie, Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Hendy, M. F. 1999**
Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Alexius I to Michael VIII, 1081–1261, 4. 1-2, A. R. Bellinger, P. Grierson, eds., Washington D. C.: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.
- Cvetković, B. 2002**
Byzantine Emperor and Frescoes in Mileševa, *Balkanica* 32–33 (2001–2002): 297–309.
- Cormack, M. and Vassilaki, M. (eds) 2008**
Byzantium 330–1453, London: Royal Academy of Arts.
- Cormack, R. and Hawkins, E. 1977**
The Mosaics of St. Sophia at Istanbul: The Rooms above the Southwest Vestibule and Ramp, *Dumbarton Oaks Papers* 31: 175–251.

BOJAN M. POPOVIĆ
National Museum in Belgrade

SRĐAN D. KATIĆ
Historical Institute, Belgrade

TWO BRONZE PLAQUES FROM CHILANDAR AND SCUTARI

SUMMARY

Besides the recently published find of a Chilandar plaque, the find of a so far unknown bronze plaque in the Historical Museum at Scutari represents a rare confirmed instance of replication by craftsmen. Undoubtedly, both come from the same mould, even though the Scutari one is in better repair. Evident in both plaques is a linear composition, stylisation and a certain robustness that is not simply the result of casting in moulds, but also of a rough sketch of the preconceived work that indicates only two dimensions.

The motifs make up a whole whose central scene, according to the importance of the structural elements, depicts two rulers upholding a cross, whilst next to them and above them is a two-column structure, with the capitals and the top of its gable roof decorated with masquerons, and with eagles depicted laterally above the roof on each side of the rooftop. A three-line inscription is found in the bottom part.

Of the elements that make up the structure of the scene, two more can be discerned, both of them next to the images of the rulers. Depicted on the left side of the plaque is an Egyptian obelisk, whose shape is easily discernible, as are also individual motifs on it. On the other, right-hand side of the plate is a spirally fluted pillar, with the spiral making up its body winding up to the top, where it divides into three snake heads, i.e. Draco – the snake pillar. Iconographically, the depictions of the rulers correspond to those of Constantine and Helen. Because of numismatic parallels, one might think that the rulers are Alexios III Komnenos Angelos and Emperor Constantine. However, it is unlikely that a Byzantine emperor of the late 12th century would wear a tall, open-top crown. Therefore this combination should be discarded.

The depiction of the rulers at the Hippodrome is encompassed by a *kivorion*. The columns supporting the dome, the masquerons on the capitals and the rooftop, as well as the eagles are not indicative of an ordinary niche, the heavenly abode of a saint, but rather evocative of some of the early scenes within the imperial interior. The inscription, which takes up the bottom third of the tablet, has eluded our attempts to decode it.

In conclusion, it should be noted that the significance of the find and the comparison of the Chilandar and Scutari plaques are in the unusual depiction of the rulers at the Hippodrome, under a *kivorion*. Due to stylisation, it is difficult to tell when the tablets were made. Nevertheless, the depiction of the Hippodrome would be anachronistic after 1204, when the depiction, with all its peculiarities, imperial insignia, and especially the *kivorion* shaped like the ones on consular diptychs, would be meaningless. On the other hand, judging by the tall, open-top crowns, *terminus a quo* would be the 12th century. The depictions of Constantine and Helen most similar to the rulers depicted on the plaques are from the Church of St. Stephen at Kastoria and are dated to the 11th or 12th century.

The basic purpose of the plaques was to serve as icons. The fact that two copies have survived attests that they may have been replicated and gifted or sold as a kind of souvenir.